Harry Wüstemann, DIE SCHWERTER IN OSTDEUTSCHLAND, Prähistorische Bronzefunde, dz. IV, tom 15, Stuttgart 2004, 356 ss., 123 tablice poza tekstem.

Recenzowana praca jest kolejnym tomem serii wydawniczej Prähistorische Bronzefunde (dalej: PBF). Stanowi ona 15 tom działu IV — poświęconego mieczom. Dotychczas ukazały się opracowania dotyczące zabytków tego typu z terenu Włoch[1], południowych Niemiec, Austrii i Szwajcarii[2], wschodniej Francji[3], dawnej Czechosłowacji[4], Wielkiej Brytanii

[1] V. B i a n c o P e r o n i, *Die Schwerter in Italien. Le spade nell'Italia continentale*, PBF, dz. IV, t. 1, Stuttgart 1970.

[2] P. S c h a u e r, *Die Schwerter in Süddeutschland, Österreich und der Schweiz I (Griffplatten-, Griffangel- und Griffzungenschwerter)*, PBF, dz. IV, t. 2, Stuttgart 1971; W. K r ä m e r, *Die Vollgriffschwerter in Österreich und der Schweiz*, PBF, dz. IV, t. 10, Stuttgart 1985; I. v. Q u i l l f e l d t, *Die Vollgriffschwerter in Süddeutschland*, PBF, dz. IV, t. 11, Stuttgart 1995.

[3] H. R e i m, *Die spätbronzezeitlichen Griffplatten-, Griffdorn- und Griffangelschwerter in Ostfrankreich*, PBF, dz. IV, t. 3, Stuttgart 1974.

[4] P. N o v á k, *Die Schwerter in der Tschechoslowakei I*, PBF, dz. IV, t. 4, Stuttgart 1975.

i Irlandii[5], Węgier[6], Rumunii[7], Grecji (poza Peloponezem), Bułgarii i Albanii[8], byłej Jugosławii[9] oraz niewielkiej części Bliskiego Wschodu[10]. Warto sprecyzować ramy terytorialne pracy H. Wüstemanna, określone w tytule jako „Ostdeutschland". Chodzi tu bowiem o pięć landów, które dawniej tworzyły NRD: Meklemburgię-Pomorze Przednie, Brandenburgię, Saksonię, Saksonię-Anhalt, Turyngię oraz Berlin.

Materiały do monografii zbierane były przez Autora przez ponad 20 lat, do roku 2000. W efekcie powstało opracowanie obejmujące 756 mieczy brązowych oraz ich fragmentów (w tym 7 falsyfikatów), a także 30 trzewików pochew mieczy. Układ monografii odpowiada ogólnym założeniom serii PBF. Część tekstowa składa się z *Wprowadzenia* (s. 1–6), rozdziału zatytułowanego *Materiał zabytkowy*, zawierającego omówienie i klasyfikację znalezisk (s. 7–258), oraz *Załącznika* autorstwa J. Riederera — *Wyniki badań metaloznawczych mieczy brązowych* (s. 259–291) i *Tabele z analizami chemicznymi* (s. 292–329). W pracy znajduje się także wykaz skrótów używanych w tekście (s. 332), spis wybranej literatury (s. 333–339), rejestr muzeów, w których przechowywane są omawiane miecze (s. 340–341), objaśnienie skrótów do map (s. 342–343), a także indeks miejscowości (s. 344–356). Część ilustracyjna składa się ze 123 tablic z rysunkami zabytków, mapami i 2 tabelami typologiczno-chronologicznymi.

We *Wprowadzeniu* omówiono rozmieszczenie znalezisk mieczy na terenie wschodnich Niemiec. Zdecydowana ich większość pochodzi z północnej części tego obszaru i grupuje się wzdłuż cieków wodnych. Generalnie, rozkład odkryć mieczy pokrywa się z siecią osadniczą w epoce brązu na tym obszarze, a ich nagromadzenie w sąsiedztwie dużych zbiorników wodnych należy tłumaczyć względami praktycznymi — łatwością sprowadzania surowca, zbytem gotowych produktów, a także napływem importów. Autor zwraca uwagę na ogromną rolę kręgu nordyjskiego w zakresie formowania się stylistyki omawianych wyrobów brązowych. Drugie skupisko znalezisk mieczy można wyróżnić w zachodniej części badanego obszaru; stanowią je egzemplarze o proweniencji środkowoeuropejskiej. W odróżnieniu od wymienionych terenów południowo-wschodnia część wschodnich Niemiec, charakteryzująca się bezpośrednim następstwem kultury łużyckiej po kulturze unietyckiej, cechuje się stosunkowo niewielką liczbą znalezisk mieczy. Nieliczne odkryte tam egzemplarze to importy nordyjskie. Na południu omawianego obszaru występują tylko miecze związane z hesko-turyńską kulturą mogiłową.

Prawie 1/3 (29%) ogólnej liczby mieczy pochodzi z grobów ze starszego i środkowego okresu epoki brązu (s. 3n.). 31% stanowią znaleziska luźne, w większości ze środowiska wodnego, związane z młodszym okresem epoki brązu, które Autor traktuje jako pojedyncze egzemplarze wotywne. Około 15% mieczy (111 egz.) pochodzi z 43 skarbów, datowanych od II do V okresu epoki brązu. H. Wüstemann dzieli je na cztery grupy ze względu na skład. Pierwszą grupę stanowią skarby zawierające — oprócz innych zabytków — jeden lub dwa miecze; drugą — dwa miecze jednego typu; trzecią — co najmniej trzy miecze, czasami różnych typów (maksymalna liczba mieczy w tej grupie skarbów to siedem, a prawie połowa

---

[5] I. A. Colquohoun, C. B. Burgess, *The Swords of Britain*, PBF, dz. IV, t. 5, Stuttgart 1988; C. B. Burgess, S. Gerloff, *The Dirks and Rapiers of Great Britain and Ireland*, PBF, dz. IV, t. 7, Stuttgart 1981.

[6] T. Kemenczei, *Die Schwerter in Ungarn I (Griffplatten-, Griffangel- und Griffzungenschwerter)*, PBF, dz. IV, t. 6, Stuttgart 1988; tenże, *Die Schwerter in Ungarn II (Vollgriffschwerter)*, PBF, dz. IV, t. 9, Stuttgart 1991.

[7] T. Bader, *Die Schwerter in Rumänien*, PBF, dz. IV, t. 8, Stuttgart 1991.

[8] I. Kilian-Dirlmeier, *Die Schwerter in Griechenland (außerhalb der Peloponnes), Bulgarien und Albanien*, PBF, dz. IV, t. 12, Stuttgart 1993.

[9] A. F. Harding, *Die Schwerter im ehemaligen Jugoslawien*, PBF, dz. IV, t. 14, Stuttgart 1995.

[10] S. Shalev, *Swords and Daggers in Late Bronze Canaan*, PBF, dz. IV, t. 13, Stuttgart 2004.

z nich składa się wyłącznie z mieczy); czwartą grupę stanowią zaś skarby złomu brązowego, zawierające liczne fragmenty głowni różnych mieczy. Okoliczności znalezienia 25% omawianych zabytków nie są znane.

Mając za przedmiot pracy miecze związane zarówno ze strefą środkowo-, jak i północnoeuropejską Autor oparł się na dwóch systemach chronologicznych epoki brązu: systemie P. Reineckego, zmodyfikowanym przez H. Müllera-Karpego[11], oraz systemie O. Monteliusa[12]. Omawiane miecze reprezentują formy związane z 2 poł. I okresu epoki brązu do końca V okresu tej epoki (fazy: BzA_2, BzB_1, BzB_2, BzC, BzD, HaA_1, HaA_2, HaB_1, HaB_2, HaB_3) oraz z wczesną epoką żelaza. Wiadomo, iż dla obszaru wschodnich Niemiec nie wypracowano dotychczas jednolitego systemu chronologii względnej. Przy datowaniu zabytków Autor powołuje się na podział chronologiczny kultury mogiłowej, kultury pól popielnicowych, a także strefy nordyjskiej. Kwestie chronologii i rozwoju kulturowego obszaru objętego rozważaniami zostały pominięte. Autor opisał je jednak w sposób bardzo szczegółowy w swojej poprzedniej monografii z serii PBF, poświęconej sztyletom z terenu wschodnich Niemiec[13].

Omawiane w pracy miecze reprezentują wszystkie sposoby produkcji wykorzystywane w epoce brązu i odzwierciedlają w tym zakresie zarówno wpływy z sąsiednich obszarów środkowoeuropejskich, jak i nordyjskie. Przedstawiony w monografii podział typologiczny zabytków jest wielowarstwowy. Podstawowym jego kryterium jest konstrukcja miecza: ze sztabą do rękojeści („Griffzungenschwerter"), z płytką do rękojeści („Griffplattenschwerter") oraz z pełną rękojeścią („Vollgriffschwerter"). Dalszego podziału dokonano ze względu na chronologię lub macierzysty obszar występowania danego typu mieczy (np. środkowoeuropejskie miecze z pełną rękojeścią). W klasyfikacji H. Wüstemann uwzględnił wcześniejsze podziały mieczy brązowych — autorstwa E. Sprockhoffa i P. Schauera egzemplarzy ze sztabą do rękojeści[14], H. Müllera-Karpego oraz I. von Quillfeldt[15] — mieczy środkowoeuropejskich, oraz H. Ottenjahna[16] — nordyjskich mieczy z pełną rękojeścią. W miarę potrzeby Autor utworzył nowe warianty wydzielonych wcześniej typów (np. typ Sprockhoff IIa, wariant Ruchow-Suckow). Niektóre miecze sklasyfikowano jako związane z określonym typem (np. miecze z płytką do rękojeści z typem Wildon). H. Wüstemann zastosował układ charakterystyczny dla prac z serii PBF poświęconych mieczom, w myśl którego odrębnie traktowane są miecze bez rękojeści (głownie) oraz miecze z tzw. pełną rękojeścią[17]. Miecze bez rękojeści opisane są w następujący sposób: z płytką („Griffplattenschwerter"), ze sztabą („Griffzungenschwerter") i z kolcem do rękojeści („Griffangelschwerter"), zaś miecze z pełną rękojeścią („Vollgriffschwerter") omawiane są zwykle w porządku chronologicznym. W recenzowanej pracy na ustalone w literaturze podziały Autor narzucił dodatkowe kryterium przynależności kulturowej i chronologicznej zabytku, a także jego proweniencji. Miecze omawia on w ramach ośmiu grup, przedstawiając podział na 72 typy, z których 58 podaje za

---

[11] H. Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, Römisch-Germanische Forschungen, t. 22, Berlin 1959.

[12] O. Montelius, *Om tidsbestämning in om bronsÍldern afseende pÍ Skandinavien*, København 1885.

[13] H. Wüstemann, *Die Dolche und Stabdolche in Ostdeutschland*, PBF, dz. VI, t. 8, Stuttgart 1995.

[14] E. Sprockhoff, *Die germanischen Griffzungschwerter*, Berlin-Leipzig 1931; P. Schauer, *op. cit.*

[15] H. Müller-Karpe, *Die Vollgriffschwerter der Urnenfelderzeit aus Bayern*, München 1961; I. v. Quillfeldt, *op. cit.*

[16] H. Ottenjahn, *Die nordischen Vollgriffschwerter der älteren und mittleren Bronzezeit*, Berlin 1969.

[17] Bardzo często zdarza się, że te dwie grupy mieczy są przedmiotem dwóch odrębnych monografii.

innymi autorami. Najstarszym mieczem w opracowaniu jest egzemplarz z Alt Sührkow (nr 417), związany z fazą BA_2 według chronologii P. Reineckego. Najmłodsze są miecze halsztackie typów Mindelheim (nr 231, 232) oraz Gündlingen-Steinkirchen (nr 233–237). Jako przykład występowania miecza tego ostatniego typu w kontekście znalezisk z VI okresu epoki brązu Autor podaje egzemplarz z terenu Polski, z Gorszewic, pow. szamotulski (s. 76)[18].

Przegląd zabytków rozpoczyna się od grupy mieczy z płytką do rękojeści ze starszego i środkowego okresu epoki brązu. W ramach kolejnej grupy Autor omawia miecz typu Rosnoën (Straupitz, Lkr. Dahme-Spreewald, s. 17), należący do zachodnioeuropejskich mieczy z płytką do rękojeści. Następnie opisane zostały kolejno: miecze ze sztabą do rękojeści ze starszego, środkowego i młodszego okresu epoki brązu oraz z okresu halsztackiego, miecze z kolcem do rękojeści oraz środkowoeuropejskie miecze z pełną rękojeścią. W obrębie ostatniej z grup znalazły się m.in. miecze z ośmioboczną rękojeścią („Achtkantschwerter"), miecze Riegsee, miecze z trzema zgrubieniami na rękojeści („Dreiwulstschwerter"), z głowicą miseczkowatą („Schalenknaufschwerter"), antenowe, typów Mörigen, Auvernier i Tachlovice. Ósmą grupę zamykającą klasyfikację H. Wüstemanna stanowią nordyjskie miecze z pełną rękojeścią.

Warto w tym miejscu poświęcić nieco uwagi uwzględnionym w pracy zabytkom z terenu Polski. Do wydzielonego przez siebie wariantu 2 typu Dönstedt-Mahndorf H. Wüstemann zalicza miecz z Żółcina, pow. kamieński (s. 12)[19]. W obrębie typu Sprockhoff IIa Autor wymienił 10 egzemplarzy odkrytych w następujących miejscowościach: Paprotki, pow. sławieński (wariant Grünz-Ückeritz, s. 33), Bobolin, pow. szczeciński, Chełmsza, pow. toruński, Czaple Nowe, pow. kartuski, Margowo, pow. kamieński, Mierzyn, pow. szczytnieński[20] (wariant Alt Sammit-Pölitz, s. 41), Radzim, pow. obornicki (wariant Friedrichsruhe-Schwichtenberg, s. 44), Przybiernów, pow. gryficki (wariant Göhlen-Rambin, s. 47), Sosnówko, pow. gryfiński (wariant Bergen-Klöden, s. 50), Gostkowo, pow. bytowski (wariant Ruckow-Suckow, s. 54). Egzemplarze znalezione na obszarze Polski znalazły się także w wydzielonym przez H. Wüstemanna, w ramach mieczy antenowych, typie Ziegelroda (Łebcz, pow. pucki — wariant 1, s. 151, Gdańsk-Rynarzewo, pow. gdański, Ostrowiec Sławieński, pow. sławieński — wariant 2, s. 155). Kolejne cztery egzemplarze wymienił jako spokrewnione z tym typem (Kościernica Sławieńska, pow. koszaliński, Szczecin-Dąbie-Klęskowo, pow. szczeciński, Wołkowo, pow. gryficki[21], oraz Braniewo, pow. *loco*). Klasyfikacja mieczy antenowych jest dobrym przykładem na dyskusyjność podziałów typologicznych. H. Müller-Karpe uznał miecz z Braniewa za spokrewniony z typem Weltenburg[22], natomiast V. Bianco-Peroni przyporządkowuje go do typu mieczy antenowych z ramowatą głowicą („Antennenschwerter mit Rahmenknauf")[23]. Jeszcze innej klasyfikacji wymienionych wyżej egzemplarzy mieczy antenowych z terenu Polski dokonał M. Bugaj[24]. Spośród 19 mieczy typu Mörigen z ziem polskich H. Wüstemann wymienia 10 (s. 185). Trzy z nich zalicza do wariantów tego typu wydzielonych przez I. von Quillfeldt (Lubostronie, pow. szczeciniecki — wa-

---

[18] Autor podaje tu błędnie, iż jest to skarb – w rzeczywistości chodzi o zabytki z grobów XVIII i XXXIII. Niepoprawne jest także odniesienie do pracy J. F o g l a, *Militaria kultury łużyckiej z dorzecza Odry i Wisły, (Źródła)*, Poznań 1988 – informacje dotyczące Gorszewic znajdują się pod nr 211 na s. 35, a nie pod nr 231 na s. 38.

[19] Autor podaje nazwę miejscowości jako Soltin, Kr. Kammin.

[20] Wüstemann określa miejsce znalezienia tego ostatniego jako Möhringen, Kr. Randow.

[21] Przez H. Wüstemanna podane błędnie jako Wołkowo, pow. łobezki.

[22] H. M ü l l e r - K a r p e, *op. cit.*, s. 60.

[23] V. B i a n c o - P e r o n i, *op. cit.*, s. 122 (Braunsberg).

[24] M. B u g a j, *Ośrodki produkcji mieczy antenowych w Polsce*, „Przegląd Archeologiczny", t. 53: 2005, s. 87–141.

riant Nächstenbach, s. 171; Czysta, pow. słupski, Uścikowiec, pow. obornicki — wariant Weisenau, s. 172). Kolejną, siódmą już grupą zabytków są północno-środkowoeuropejskie miecze z pełną rękojeścią, a wśród nich miecze z głowicą nerkowatą („Nierenknaufschwer ter"). Do wyróżnionego przez siebie wariantu Demker tych mieczy H. Wüstemann zaliczył trzy egzemplarze odkryte w następujących miejscowościach naszego kraju: Żeleźno, pow. białogardzki, Wąsosza, pow. górski, Barchnowy, pow. stargardzki (s. 206). Miecz z Linowa, pow. drawski, uważa on za spokrewniony z powyższym wariantem (s. 207).

Przy dokonywaniu klasyfikacji zabytków H. Wüstemann starał się w możliwie najwyższym stopniu nawiązywać do dokonanych już wcześniej podziałów typologicznych mieczy brązowych. Przedstawiona w pracy typologia jest na pewno bardziej rozbudowana, a przez to pozornie mniej jasna; takie właśnie ujęcie stanowi jednak ogromną zaletę klasyfikacji H. Wüstemanna, która jest dzięki temu kompatybilna z systemami innych badaczy i stanowi jasny przekaz na temat mieczy ze wschodnich Niemiec na tle egzemplarzy znalezionych na terenie innych krajów europejskich.

Zwraca uwagę szczegółowe omawianie przy każdym z typów mieczy jego aspektów funkcjonalnych („Funktion"), mające na celu zaklasyfikowanie mieczy do jednej z dwóch grup broni: siecznej („Hiebwaffe") lub kłującej („Stichwaffe"). Jakkolwiek ustalenia tego typu są zawsze bardzo interesujące, to jednak podział dychotomiczny w tym przypadku wydaje się zbyt uproszczony.

Ciekawym wzbogaceniem informacji o omawianej kategorii zabytków są badania rentgenowskie, których wyniki prezentowane są po opisie każdego z typów mieczy z pełną rękojeścią. Na potrzeby recenzowanej pracy wykonano zdjęcia rentgenowskie 84 egzemplarzy, 10 kolejnych analiz w niej zawartych H. Wüstemann przedstawiał już w swoich wcześniejszych publikacjach[25]. Przygotowany przez niego program badawczy miał na celu wyjaśnienie konkretnych kwestii związanych z produkcją mieczy. Warto przytoczyć tu niektóre z nich: 1. czy specyfika odlewu rękojeści obrazuje różnice pomiędzy mieczami środkowoeuropejskiej i nordyjskiej proweniencji oraz pomiędzy egzemplarzami typów o różnej chronologii; 2. czy poszczególnym typom mieczy odpowiadają konkretne sposoby wykonywania głowni; 3. jak dalece miecze środkowoeuropejskie i nordyjskie wykazują różnice w sposobie połączenia głowni z rękojeścią; 4. w jakim zakresie wykonywano rękojeści mieczy metodą nadlewu obejmującego; 5. na jakie konkluzje w kwestii funkcjonalności miecza pozwala analiza sposobów połączenia głowni z rękojeścią oraz jakości ich odlewu. Niestety, brak jest w pracy podsumowania wyników badań rentgenowskich, w którym Autor udzieliłby odpowiedzi na powyższe pytania. Poprzestaje on na bardzo skrupulatnym omówieniu wyników tych badań przy opisywaniu poszczególnych typów mieczy.

Część tekstową kończy obszerny rozdział poświęcony badaniom składu chemicznego mieczy autorstwa J. Riederera. Na potrzeby monografii wykonano analizę metalu 117 egzemplarzy, określając zawartość 11 składników. Stanowią one istotne dopełnienie badań rentgenowskich, ukazując zróżnicowanie stopów używanych do produkcji części składowych mieczy. W załączniku tym można znaleźć charakterystykę stopów metali wszystkich grup mieczy prezentowanych przez H. Wüstemanna. Co więcej, J. Riederer określił także stopy metali innych przedmiotów (np. naramienników) ze skarbów, w których występują miecze brązowe.

Całość publikacji zamyka część ilustracyjna. Jej dużym mankamentem jest niezamieszczenie rysunków całych zespołów, w których odkryto omawiane przedmioty, co w znaczący sposób zmniejsza możliwości studiów porównawczych. Być może jest to spowodowane wymogami wydawniczymi, bowiem przedstawiony w pracy materiał zabytkowy jest bardzo obszerny.

---

[25] H. Wüstemann, *Jüngbronzezeitliche „Vollgriffschwerter" mit Bleifüllung*, „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege", t. 35:1992, s. 39–49.

Monografia H. Wüstemanna nie jest też wolna od pewnych drobnych nieścisłości, takich, jak brak powiatów przy niektórych polskich miejscowościach[26] lub ich niepoprawne podanie[27] oraz błędy w nazwach polskich stanowisk[28] i tytułach prac[29].

Podstawową funkcją serii PBF jest zaprezentowanie grupy zabytków z danego obszaru oraz ich klasyfikacja typologiczno-chronologiczna, i z tego zadania Autor wywiązał się bardzo dobrze, mimo pewnych niedociągnięć. O zaletach klasyfikacji H. Wüstemanna wspomniano już powyżej. Niezmiernie istotny jest też, dokonany za sprawą tej pracy, skokowy przyrost liczby opublikowanych rentgenogramów mieczy brązowych[30]. Dzięki załączonym analizom wyników badań chemicznych i rentgenowskich praca H. Wüstemanna zyskuje wyjątkowy charakter wśród opracowań serii PBF. Właśnie te z dokonań Autora należy szczególnie zaakcentować, bowiem liczba analiz, jaką teraz dysponujemy, stwarza nowe możliwości badań nad mieczami w epoce brązu. Recenzowana praca jest bardzo ważna także dla polskiego czytelnika, gdyż wiele spośród omawianych zabytków znajduje analogie na naszych ziemiach.

Urszula Bugaj

[26] Np. w przypadku Gorszewic (s. 76).

[27] Patrz przyp. 19–21.

[28] Np. Wąsoszy zamiast Wąsosza.

[29] Np. w tytułach prac J. Fogla zamiast „kultury łużyckiej" jest „kultury Łużyckiej", a zamiast „Źródła" jest „Żródła" (s. 334).

[30] Warto przypomnieć, że oprócz 94 zdjęć rentgenowskich przytoczonych przez H. Wüstemanna wykonano również rentgenogramy około 155 mieczy (M. B u g a j, *op. cit.*, s. 128, przyp. 17–28, tam dalsza literatura), w tym 26 z terenu Polski (J. F o g e l, *Studia nad uzbrojeniem kultury łużyckiej w dorzeczu Odry i Wisły*, Poznań 1979; G. D m o c h o w s k a - O r l i ń s k a, *Trzy miecze brązowe z miejscowości nieznanych*, „Wiadomości Archeologiczne" t. 52:1991/1992, z. 1, s. 55–59; M. B u g a j, *op. cit.*; t e n ż e, *Dwa miecze antenowe w zbiorach muzeów krakowskich*, „Materiały Archeologiczne", t. 35:2005, s. 93–108).